

דברצן

(Debrecen). עיר בצפון-מזרח הונגריה, כ-30 ק"מ מהגבול הנוכחי עם רומניה. דב' היא השלישית בגודלה בערי הונגריה ומרכז הרוחני של הקלווינים ההונגרים. היא נזכרה לראשונה במאה ה-13. ב-1840 ניתנה ליהודים זכות ישיבה בדב', וב-1856 היה מספר בני הקהילה 541. רוב יהודי דב' השתייכו לזרם ה'סטטוס קוו', אך היתה גם קהילה אורתודוקסית. ב-1920 נמנו בדב' 10,170 יהודים, והם היו 9.8% מכלל התושבים. ב-1941 נמנו בה רק 9,142, 7.3% מכלל התושבים.

יהודי דב', כשאר יהודי הונגריה, נפגעו מאוד מן החוק האנטי-יהודי הראשון ב-1938 ומן החוק השני ב-1939, שהגבילו שניהם את פעילות היהודים בכלכלה, ורבים מבני הקהילה נהיו לחסרי כול. אחת מתגובות היהודים היתה התכנסות פנימה, ולפיכך גברה הפנייה לציונות ולבקשת נחמה במסורת ישראל.

זמן קצר אחרי הקמתו בקיץ 1939 גויסו יהודים מדב' ל'שרות העבודה'. ב-1941 גדל במידה ניכרת שיעור המגויסים, ורוב המגויסים מאיזור דב' שולחו לאוקראינה, ומשם חזרו מעטים בלבד. גנרל קרוי' ברגפי, שעמד בראש ועדת הגיוס לשירות העבודה באיזור דב' והיה מפקד מחנה העבודה הששי בעיר הוידובוסורמני (Hajduboszormeny) הסמוכה לדב', היה ידוע כאנטישמי ביותר. בסתיו 1944 היה ברגפי שר בממשלת פרנץ סלשי הפרו-נאצית, ואחרי המלחמה נתלה.

עם כיבוש הונגריה בידי הגרמנים ב-19 במרס 1944 והפעלת ה'פתרון הסופי' בה, נכללה דב', כמוה כסגד, באיזור מספר ארבע, מתוך ששת האזורים שהונגריה חולקה להם לצורך שילוח היהודים להשמדה. שילוחם של יהודי דב' להשמדה חל זמן קצר אחרי כיבוש הונגריה. מיד עם כניסתם לדב' פירקו הגרמנים את הקהילה וציוו לארגנה מחדש כ'מועצת יהודים' (יודנרט). בראשה עמד הרב פל מאיר וייס. הוקמה גם משטרה יהודית, בפיקודו של בלה לוסטבאום, שהיה בעבר סרן בצבא. ב-31 במרס נצטוו כול היהודים לשאת אות קלון. בתחילת אפריל הופקעו כול המכוניות שבידי היהודים והטלפונים שלהם נותקו. ב-8 באפריל, שהיה בחג הפסח, נאסרו כמה מנכבדי היהודים כבני-ערובה ונכלאו בהוידוסנטדירי (Hajduszentgyorgy) הסמוכה. במרוצת הזמן הגיע מספר הכלואים שם מיהודי האיזור ל-300. ב-21 באפריל נסגרו חנויות יהודים. בשבוע שאחר-כך נשרפו בפומבי ספרי היהודים ביזמת עורך העיתון האנטישמי מיהאי קלושוורי בורצ'ה. ב-28 באפריל הורה ראש-העירייה, שנדור קלצ'אי, להקים גטו. למרבה האירוניה הביעו קלצ'אי עצמו ומזכיר העירייה יוז'ף זלד את התנגדותם להקמת הגטו, ומושל המחוז, ליוש בשניאי, הדיחם מתפקידם. ב-9 במאי 1944 נקבעו גבולות הגטו, והוא הוקם במערב העיר. היו לו שני חלקים, ה'גטו הגדול' וה'גטו הקטן', וביניהם הפריד רחוב הטוון (Hatvan). היהודים אולצו להקיף את הגטו חומה בגובה

של 2.70 מטרים. ב-15 במאי הוכרז על השלמת הגטו. מספר קטן של יהודים סירבו להיכנס לגטו, והסתתרו בבונקרים עד לשחרור העיר בידי הצבא האדום. המשטרה ההונגרית המקומית שמרה על הגטו, והמשטרה היהודית נצטווה למסור את היהודים שהשלטונות ביקשו לחוקרם. המרחב שהוקצה לכול יהודי בגטו היה ארבעה מטרים רבועים, ורוב החדרים בגטו שימשו למשפחה שלמה או אף יותר. ב-7 ביוני נאסרה היציאה מן הגטו והכניסה אליו אף למטרות עבודה.

כעבור שבועיים, ב-21 ביוני נכנסו לגטו ז'נדרמים הונגרים והעבירו את יושביו לבתי-החרושת ללבנים בשרלי (Serly) הסמוכה. שם רוכזו גם יהודים מיישובי הסביבה: בלמזאוירוש (Balmazujvaros), הוידובוסורמני, הוידודורוג (Hajdudorog), הוידוהודהז (Hajduhadhaz), הוידוננש (Hajdunanas), הוידושמשון (Hajdusamson), הוידוסובסולו (Hajdusoboszlo), טגלש (Teglas) וומושפרש (Vamospercs), ובסך-הכול היו שם 13,084 יהודים. במפעלי הלבנים שדדו מהיהודים את שארית חפצי הערך שלהם. קבוצה קטנה נשלחה להוידוסנטדירדי, ומשם שולחו ב-26 ביוני. שתי רכבות הגירוש הראשונות, ובהן 6,841 יהודים שיחסית היו בני-מזל, שולחו למחנה שטרסהוף שבאוסטריה, ומשם פוזרו היהודים והועסקו בעבודות שונות ובהן עבודות בחקלאות וב'ארגון טוט'. שאר יהודי דב' שולחו לאושוויץ. כמחצית ממספר היהודים שנשלחו לשטרסהוף שרדו. בין אותם שנרצחו מקרב הנשלחים לשטרסהוף היו 233 יהודים מדב' שהיו אמורים להישלח לטרזינשטט ובמאי 1945 נורו בברטיסלבה בידי אנשי ס"ס.

בעת קיום הגטו ובעת הגירושים הגיעו לדב' ידיעות על רכבת קסטנר. שליחי תנועות הנוער הציוניות שנסעו בתעודות מזויפות של לא יהודים והביאו את הידיעות אמרו לרב שלמה שטרסר, מנהיג הקהילה האורתודוקסית, שכול מי שירצה יוכל להיכלל במכסת הנוסעים מקרב יהודי דב'. בעת הגירושים נלקחו עשר משפחות, ובהן משפחות הרב וייס והרב שטרסר ומנהיגים ציונים למחנה שברחוב קולומבוס בבודפשט, ומשם נסעו ברכבת קסטנר ובסופו של דבר הגיעו לשווייץ. קבוצת פעילים ציונים צעירים מדב' בהנהגת ד"ר אדוניהו ביליצר נמלטה מדב', הגיעה לבודפשט ועסקה שם בפעילות הצלה והגנה. ב-20 באוקטובר 1944 שיחרר הצבא האדום את דב', והעיר היתה למושב הממשלה הזמנית האנטי-פשיסטית. כ-4,000 מיהודי דב' שרדו במלחמה, וב-1970 ישבו בעיר כ-1,200 יהודים.